George RUSNAC

ORIGINEA ROM. *(F)SAT, ORAŞ* ŞI A ALB. *FSHAT*

În articolul *Originea rom.* ***sat,*** publicat în revista *Dacoromania,* I, Cluj, 1921, p. 253-257, V. Bogrea nota: „Filologia românească oscilează încă, în ce priveşte originea acestui cuvânt, între lat. *satus*[1] şi alb. *fshat* (<lat. *fossatum*)[2]. Controversa persistă din două cauze – una sentimentală: dificultatea de a renunța la un prototip latin atât de ademenitor, alta – tehnică: unghiul redus sub care a fost privită problema, care, de fapt, trebuie pusă în cadrul larg al «filologiei comparate»”.

1. Pentru derivarea din lat. *satus* (de la *serere*) „câmp (ogor) semănat”, vorbesc următoarele considerații: a) v. rom. *(f)sat* „câmp”, din Coresi… şi din PŞ: *Adapă toate ferile fsatelor…* (la Dosoftei: *câmpului*)…; b) rom. *mirişte* „loc unde a fost o semănătură, lan”, față cu sl. *mir* „lume, mundus” (cf. preot de mir) şi germ. *Dorf* (got. *daurp* „Acker”), la a cărui bază, ca şi la aceea a rus. *derevnya* „sat”… stă ideea de „arătură, ogor”…

2. Pentru derivarea din alb. *fshat*, resp. lat. *fossatum*… pledează următoarele fapte: a) v. rom. *fsat,* pe care etimonul *satus* îl lasă neexplicat; b) dificultatea de a admite existența a două cuvinte de origini diferite: unul, *sat*, latinesc, altul, *fsat,* albanez; c) absența unei reale dificultăți semantice în ce priveşte trecerea de la *fossatum* la *fshat (fsat, sat)*” [1, p. 253].

Această pretinsă „absență a unei reale dificultăți semantice” o va infirma Al. Cioranescu [2] (atât pentru prima ipoteză, cât şi pentru cea de a doua): „E greu de crezut că termenul, eminamente militar (> ngr. *fossaton* „campament, oaste” > arom. *fusate* „şanț”), s-ar fi conservat într-o regiune caracterizată prin lipsa totală a fortificațiilor medievale”. În pofida realității istorice respective, ipoteza derivării directe din lat. *fossatum* a avut cel mai mare număr de aderenți: C. Daicovici [8, p. 478], I. A. Candrea [9], Ov. Densusianu (care, în volumul al II-lea al **Istoriei limbii române** [6, p. 27], nu-l va mai deriva pe *(f)sat* din alb. *fshat*, a se vedea n. 2, subsol, ci din lat. *fossatum* „şănțuit”), Scriban [10], S. Puşcariu [11], Al. Rosetti [12, p. 215], **DLRM** [13], I. I. Russu [14, p. 42], **SDE** [15], **DLR** [16], **DEX** [17] etc.

Fără a se lăsa impresionați de faptul că „derivarea rom. *sat* direct din lat. *fossatum* este… aproape definitiv şi unanim acceptată” (după cum constata C. Daicovici în *Dacoromania*, V [8, p. 478]), G. Giuglea caută un alt etimon latin: *fixatum* [18, p. 642], pe când Take Papahagi, în **Dicționarul dialectului aromân** [19], nu dă etimologia cuv. *sat* „village” (pe *fusate* [*fsat*] „tranşee” raportându-l la it. *fossato* „şanț”), iar Al. Cioranescu [2], în acelaşi articol, conclude: „or. nesigură”. Respingând derivarea din *fossa-*

BDD-A20855 © 2005 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:28 UTC)

tum, cu obiecția pertinentă de ordin istoric expusă mai sus, Al. Cioranescu ar fi dispus să împărtăşească ipoteza *satum* < *sero, -ere* „a însămânța”, dacă n-ar trebui să explice forma veche *fsat*, dificultate pe care n-o poate surmonta.

Acest impas marchează cercetările etimologice tradiționale, care-şi expun preferința pentru prototipurile ademenitoare din alte limbi, desconsiderând potențele creatoare ale limbii examinate. Pentru a-l depăşi, vom examina resursele interne ale limbilor română şi albaneză în vederea soluționării problemei în discuție.

Sat (fsat) este glosat în **DLR** [16] cu sensurile: „cort, locuință rudimentară”; „aşezare, aglomerare umană compusă din corturi”; „aşezare, aglomerare umană rurală ai cărei locuitori sunt în majoritate țărani (agricultori)”; „cetate”; „locuitorii unui sat”; „grup mare şi relativ stabil de animale”; „aşternut, culcuş, pat”, „lăcaş, sanctuar”; „câmp, ogor, țarină”. Reținem parametrii acestui conținut („cuib”; „aşezare”; „mulțime”; „zonă cultivată”) pentru a-i recunoaşte în seria aloetică a radicalului *fs-*: *posadă* „pichet”; „casă de pază la marginea câmpului”; „casă din mahala”; „trecătoare (îngustă) în munți”; „curătură”; „loc neted pe un deal unde a fost o aşezare omenească”; „loc de odihnă pentru călători” [16, [20, p. 38], [4], [2], [15]: < slavon. *posadu* „mahala”, *posada* „aşezare” <posaditi „a pune”, cf. *sad, răsad;* [9], [10], [16]: < scr. *posada* „garnizoană”, explicații infirmate de verbul românesc *a posodi* „a apăsa”; „a strânge”; „a îndesa”; „a fricționa, a masa”; „a bătători” [16: cf. *posod* „pârghie”, cf. *posadă* „id.”; „prăjină” (< ucr. *posad*), *a bosoli*; de fapt, ultima raportare (ezitantă) e unicul fir călăuzitor spre originea indigenă a lui *a posodi*, dovadă: aloetia tranşelor radicale *pos- -bos-*], *a bosoli* „a înghesui” [16], *a moscoli* „a mozoli” [16], *a tosăni, a tosoni* „a înghesui”; „a îndesa” [16: < magh. *taszit, taszint,* referire dezmințită de seria aloetică: *pos- -bos- -mos- -tos-*], *a (se) posădi* „a (se) aşeza (într-un loc undeva)” [16: < slavon. *posaditi,* scr. *posaditi*, deşi varianta *a posodi,* supra, se opune acestei înstrăinări], *a păsui* „a fixa”; „a vaccina” [16: < germ. *passen* „a se potrivi”, supoziție infirmată de *a posăi* „a altoi”; „a vaccina”, pe care **DLR** (16) îl derivă din *pos* „altoi”; „plantă”, or, acesta nu e decât un derivat regresiv al verbului respectiv. Prin urmare, variația *a păsui – a posăi* e o dovadă a originii indigene a acestor formații], *poşidic* „copil mic (slab dezvoltat)”; „tânăr”; „persoană pipernicită, neputincioasă, urâtă”; „om de nimic, ticălos, netrebnic”; „om mic de statură şi gras”; „mulțime, droaie (de copii mici, de animale mici)” [16: < magh. *posodék,* explicație contrazisă de variantele: *pojatic, boşantic, foşodic* etc.] (indigen, eteme: <pocit>, <fărâmă>, <fraged>, <netrebnic>, <strânsură>), *poşganie* „adunătură, mulțime” [16: et.nec.] (indigen, etem: <strânsură>, cf. var. *pojganie, fojgătură* [16]) etc.

Revenind la invariantele de conținut ale lui *f(sat)* evidențiate anterior, constatăm că liantul etemic, care le reuneşte în aceeaşi structură polisemantică (supra) şi polietemică (<apăsare> – <forfotă> – <săpătură>) şi care marchează trena aloetică a rad. *(f)s-,* constituie ideea <a strânge, a îndesa>.

BDD-A20855 © 2005 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:28 UTC)

O evoluție semantică analoagă, în sensul stabilit de noi şi în cel fixat de Ov. Densusianu pentru rad. i.-e.*kat-* (<adâncitură>), ap. [14, p. 149], nu în cel preconizat de I. I. Russu [14, p. 150: „analoagă… cu a lat. *fossatum* <*(fossa)* > rom. *(f)sat*", evidențiind, adică, înțelesul primar de <îngrăditură>], ne pune la dispoziție sinonimul *cătun* „sat (mic)"; „mahala"; „colibă"; *cotună* = „cuptor săpat în câmp"; *cotună* = „vizunie"; *cătun* = „loc gol înconjurat de copaci"; „hățiş, desiş" [16], cuvânt comun româno-albanez (alb. *katund* „sat"; „vilă", var. *katunt, ketun, kotun*), atestat în toate limbile balcanice (Fr. Miklosich, ap. Al. Cioranescu [2] emite mai multe ipoteze asupra originii lui *cătun*: ar fi de proveniență albaneză, română, turcă, italiană sau autohtonă; Ov. Densusianu [5, I, p. 35-36]: or. iliră; Th. Capidan [21, p. 458]: or. avară; L. Şăineanu [7]: or. albaneză; N.Jokl, ap. **DLR** [16], **DLR**: „Cuvântul pare a fi de origine albaneză"; S. Puşcariu [11, p. 256]: „este, probabil, ca şi alb. *katund,* o moştenire autohtonă"; I. I. Russu [14, p. 149]: „prob. autohton"; „…inițial cuvântul românesc însemna nu „groapă în pământ…, bordei", ci „casă" în sens generic, „colibă, îngrăditură" făcută din împletituri, pari etc…").

Întrucât „coagulantul" <a strânge, a îndesa> reuneşte etemele <adâncitură> – <adunătură> – <îngrăditură>, nu e cazul să respingem înrudirea semantică preromană dintre *fsat* şi *cătun*. Să se compare echivalențele aloetice şi sugestiile etemice pe care le generează conținutul unor formații cu aceste aloete radicale sau afixale: *cătun* = *cotun* [16], *cotlon* = *cotlună* = *cotron* = *cotrun* [16: <magh. *katlan;* în realitate, <*a cotloni* „a scotoci"; „a scobi" [16], indigen], *a (se) cotorî* „a ridica vița de vie şi a o lega de haraci"; „a tăia vițele inutile"; „a scormoni pământul din jurul cotorului viei"; „a jumuli (curca sau gâsca)" etc. [16: <*cotor*, et. nec.; de fapt, *cotor* <*a cotorî*, indigen, eteme: <a lovi>, <a fixa>, <a adânci>, <a smulge>], *a (se) cotozi* „a mesteca mămăliga rău, cu boțuri în ea"; „a se murdări" [16], *a cotroci* = *a cotroşi* „a cotrobăi"; „a scotoci"; „a adăposti"; „a înveli" [16], *cotrog* = *cotlon* [16], *scatoalcă* „lovitură"; „retevei"; „bâtă, ciomag" etc. [16: et. nec.], *a hăti* „a grămădi"; „a arunca" [16: < ucr. *hatyty* „a întări printr-un dig"], *hățiş* „desime mare într-o pădure de arbori sau de mărăcini" [16], *hotoană* „trudă" [16] etc.

Prin urmare, dominantele semantice originare ale rom. *(f)sat*: <forfotă, mulțime> – <aşezare, plantare> e inutil să le căutăm în latină sau în albaneză în situația când sistemul limbii române ni le oferă.

Factorul intern e decisiv şi în privința originii alb. *fshat* „(f)sat" [G. Meyer [5], L. Şăineanu [7, s.v. *sat*]: <lat. **massatum* (*massalis*, „alcătuind o mulțime dezordonată"), a se vedea n. 2; E. Cabej [22]: < lat. *fossatum*]. Ne-o demonstrează echivalența semantică şi similitudinile de expresie din *fshat* = *pshat* = *mshat*, ce se opun categoric influențelor. **Dicționarul explicativ al Academiei Albaneze**, editat la Tirana, 1980 [23], îl înregistrează pe *fshat* cu 3 sensuri: „aglomerare umană rurală"; „locuitorii unui sat"; fig. „cantonament", toate susceptibile de a fi explicate prin etemul <mulțime> (să se compare corespondentul românesc <forfotă, mulțime>, supra), etem

BDD-A20855 © 2005 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:28 UTC)

raportabil şi la aloetul radical *fush-* din *fushate* „companie” şi *fushim* „lagăr, tabără” (deci creații indigene albaneze, în pofida tentației de a le găsi origini străine).

Rom. *oraş* „aşezare omenească importantă, cu populație numeroasă, cu întreprinderi şi instituții, constituind, de obicei, un centru industrial, comercial, cultural, politic şi administrativ”; „locuitorii unei astfel de aşezări” [16] e derivat passim din magh. *varos.* Deşi am aflat, de la regretatul prof. Gr. Cincilei, că există şi o excepție (unica?) de la această unanimitate de păreri privind originea cuvântului respectiv, n-am avut, din păcate, acces la ea.

Ce probe aduce sistemul lexical românesc întru susținerea provenienței indigene a termenului *oraş*?

În primul rând, elementul *horă*, pe care **DLR** [16] îl glosează cu sensul *oraş* şi cu marca: *grecism literar*. Această apreciere nu e decât parțial justă. Influența grecească nu exclude, în limbajul cronicarilor din care sunt extrase exemplele, reminiscențele unei realități indigene cf. arom. *hoară* „sat” [16], atribuit şi el, nejustificat, gr. *hora* „id.”. Or, atât în dacoromână, cât şi în aromână, *(h)or-, hoar-* au „ecou” în vocabular: *horă (hoară)* „dans național cu ritm domol; jucătorii se prind de mână, formând un cerc mare”; „melodia ce se cântă la hore”; „doină, bocet sau baladă”; „fânul adunat cu grebla pe un loc de câțiva metri pătrați, în mijlocul căruia are să se clădească claia” etc. [16] (R. Roësler, ap. Al. Cioranescu [2], Al. Cioranescu [2]: < ngr. *horos* „dans”; „cor”; [16], [11, p. 278], [15]: < bg. *horo* < ngr. *horos*) (de fapt, derivat regresiv al lui *a hori* [comp. *forfotă* <a forfoti] „a juca hora”; „a cânta de horă”; „a doini, a boci”; „a strânge fânul în hore” [16: <horă], indigen, eteme: <a forfoti>, <a cânta>, <a strânge greblând>, cf. *a horțăi* „a freca ceva, a scărpina” [16], *a horji* „a freca”; „a scobi” [16: cf. ung. *horesolni* „a freca”], *orj* „cuvânt care imită sunetul produs prin frecarea a două corpuri tari (de metal, de piatră etc.) [16], *(h)orş* „instrument pentru scobitul şindrilelor” [16]), *hură* „ceartă, gură multă”; „grămadă, mulțime” [16, fără et.] (comp. dr. *uraş,* varianta lui *oraş* [16] şi arom. *hurică* „sătuleț” [19]), *hurtă* (în expr.) *cu ~ a* „cu toptanul” [16: < ucr. *hurt* „id.”, dar var. *huită, hultă, vurtă,* precum şi *hură*, supra, constituie mărturii în favoarea indigenatului lui *hurtă*], *orlişte* „paragină, loc sterp”; „pământ desțelinit şi lucrat mai mulți ani consecutiv” (**DLR** [16], ignorând varianta neetimologizată *horlişte* „loc steril”, din alt volum, ne trimite la scr. *orlište*; cuvântul românesc e indigen, căci se înscrie perfect în seria aloeto-etemică pe care o urmărim), dr. *ortoman* (despre ciobani) „bogat (în turme)”; „chipeş, mândru”; „viteaz”; (despre cai) „sprinten, focos” [2: „or. nec., prob. expresiv, judecând după suf. *-man*, cf. *gogoman, hoțoman* etc.”]. Încercând să identifice semnificația primară, Al. Cioranescu [2] se opreşte, eronat, la ideea de <hoț>. La fel de neizbutită e şi presupunerea formulată de Ion Popescu-Sireteanu, pornind de la var. *oltoman:* <din părțile Oltului> [24, p. 240]. Erorile provin din ignorarea laturii semantice şi etemice a oscilațiilor fonetice. Or, căutările aloetice, conjugate cu cele etemice, nu trebuie să piardă din vedere sensurile vo-

BDD-A20855 © 2005 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:28 UTC)

cabulei etimologizate, căci pe firul lor ajungem la câmpurile etemice care ne sugerează etemul potrivit unui sau altui sens. În lumina acestor precizări, *ortoman* e polietemic: <strângător>, <bine clădit, chitit>, <iute, rapid>, eteme sinestezic convergente. În privința altor ipoteze etimologice, cf. Al. Cioranescu [2]), arom. *horhut* „freamăt" [19], arom. *horhor* „gaură" [19] (pentru a înțelege divergența semantică şi etemică, inexplicabilă la prima vedere, dintre ultimele 2 vocabule, să se comp. dr. *a horgi*, supra, şi horşc „râpă" [16]) etc.

În al doilea rând, sinonimul *târg,* considerat generalmente împrumut slav, dar redat circuitului indigen prin certitudinea şirului aloetic invocat, în care se integrează, alături de echivalentul *oraş: tăriş* „desiş" [16: <*tărie;* să se comp. însă cu cuvântul următor], *târş* „copac pipernicit"; „tufă"; „creangă stufoasă"; „groapă de mărăcini"; „vreasc"; „grămadă, morman" etc. [16] ([20, p. 27], [4], [2]: <v. sl. *truši* „curpen, lăstar"; [15: <scr. *trš* „viță de vie"; „tufă de vie"; „trestie"; „stuf"]; [16: cf. slavonul *trusu*, slovenul *trš*]) [indigen, etem: <strâns, grămădit>], *a tărăşi* (*a târâşi*) „a sta îndelung de vorbă cu cineva"; „a nara" [16], *târg* „maidan, obor"; „piață, hală"; „negoț, tocmeală"; „învoială, înțelegere"; „oraş, orăşel"; „gaură în pământ la jocul numit poarca" [16] (etimonul unanim acceptat v. sl. *trugu* „piață, târg" e infirmat de datele aloeto-etemice indigene), *târcav* „ros, tocit"; „chel"; „chircit" etc. [16: <ucr. *tyrkavyj*, dar var. *țircav, țurcav* [16] pun în valoare originea indigenă a lui *târcav*], *a (se) stârci* „a (se) ghemui"; „a mototoli"; „a amorți"; „a cerşi"; „a (se) strivi"; „a (se) dărăpăna" [16: <stârc <v. sl. *struku*] (indigen, *a stârci* [eteme: <a bocăni>, <a înțepeni>] > *stârc*), *stoară* „ceată [16: et. nec.], *stol* „ceată"; „cârd"; „mulțime"; „mănunchi"; „tufă"; „salbă" etc. [16] (conținutul, var. *stor* [16] şi seria aloetică respectivă ne obligă să respingem ipoteza generalizată a derivării din ngr. *stolos* şi să-l raportăm fondului indigen), *stoară* „ceată" [16: et. nec.], *torişte* „loc de odihnă al oilor şi al vacilor"; „loc bătătorit"; „loc de adunare, de întâlnire"; „ogrinji, tor" etc. (16: <bg. *torišce*, ipoteză infirmată de var. *storişte, stolnişte* [16]) etc.

Cercetând semantic şi etemic rom. *oraş* în raport cu *(f)sat*, observăm anumite zone de interferență: sensul „cetate" în structura polisemantică a cuv. *f(sat)* şi etemul comun <forfotă, mulțime>. Această apropiere, confirmată de datele rețelelor aloetice examinate, e o dovadă sigură a indigenatului atât în cazul cuv. *oraş*, cât şi în cazul cuv. *(f)sat*.

NOTE

[1] T. Cipariu, ap. Al. Cioranescu [2], A. Philippide [3, p. 112]: *sat* < lat. *satum* (n.n.).

[2] A. Cihac [4], G. Meyer [5], Ov. Densusianu, I [6, p. 217], ulterior L. Şăineanu [7: v. rom. *fsat* (PŞ) = alb. *fshat* (= **massatum*), din lat. medieval *massa* „câşlă", termen primitiv ciobănesc ca şi sinonimul său *cătun*], Kr. Sandfeld-Jensen [ap. 14, p. 27] ş.a. (n.n.).

BDD-A20855 © 2005 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:28 UTC)

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bogrea, V., *Originea rom.* ***sat*** // Dacoromania, I (1920-1921), Cluj, Cartea Românească, 1921, p. 253-257.

2. Cioranescu, Al., *Diccionario Etimológico Rumano,* La Laguna, 1958-1966.

3. Philippide, A., *Principii de istoria limbii* // Opere alese, ed. de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, EA, 1984.

4. Cihac, A. de., *Dictionnaire d'étymologie daco-romane, I. Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes; II. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Francfort A/M, Berlin-Bucarest, 1870, 1879.

5. Meyer, G., *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprachen*, Strassburg, 1891.

6. Densusianu, Ov., *Istoria limbii române*, *vol. I: Originile, vol. II: Secolul al XVI-lea*, ed. îngrijită de prof. univ. J. Byck, Bucureşti, EŞ, 1961.

7. Şăineanu, L., *Dicționar universal al limbii române*, ed. a VI-a revăzută şi adăugită, Craiova, Scrisul Românesc, 1929.

8. Daicovici, C., *Fossatum-sat* // Dacoromania, V (1927-1928), Cluj, Ardealul, 1929, p. 478-479.

9. Candrea, I.-A. şi Adamescu, Gh., *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Bucureşti, Cartea Românească, 1931.

10. Scriban, Aug., *Dicționarul limbii româneşti*, Iaşi, Presa Bună, 1939.

11. Puşcariu, S., *Limba română, I: Privire generală*, Bucureşti, Minerva, 1976.

12. Rosetti, Al., *Istoria limbii române, I, de la origini până în secolul al XVII-lea*, ediția a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, EŞE, 1978.

13. Academia Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Dicționarul limbii române moderne*, Bucureşti, EARPR, 1958.

14. Russu, I.I., *Ilirii*, Bucureşti, EARSR, 1969.

15. Academia de Ştiințe a R.S.S. Moldoveneşti, Institutul de Limbă şi Literatură, *Scurt dicționar etimologic al limbii moldoveneşti*, redactori: N. Raievschi, M. Gabinschi, Chişinău, Redacția Principală a Enciclopediei Sovietice Moldoveneşti, 1978.

16. Academia Română, *Dicționarul limbii române*, A-C, D-De, F-L (Lojniță), Bucureşti, Imprimeria Națională, 1913 ş.u.; serie nouă (literele M, N, O, P, R, S, Ş, T, Ț, V (Veni), Bucureşti, EA, 1965 ş.u.

17. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996.

18. Giuglea, G., *Etimologii* // Dacoromania, II, Cluj, 1922, p. 632-646.

19. Papahagi, T., *Dicționarul dialectului aromân (general şi etimologic)*, Bucureşti, EA, 1963.

20. Miklosich, Fr., *Die slavischen Elemente im Rumunischen,* Wien, 1862.

21. Capidan, Th., *Raporturile albano-române* // Dacoromania, II, Cluj, 1922, p. 444-554.

22. Eqrem Çabej, *Studime rretn etimologjisë së gjuhës shqipe*, VI // Buletin i Universitetit Shtëtëror të Tiranës, Seria shkencat shoqerore, nr. 1, 1962, p. 109-110.

23. Academia e shkencave e rps të shgipërisë instituti i gjuhësisë dhe i letërsisë, *Fjalor i gjuhës së sotme shquipe*, Tiranë, 1980.

24. Popescu-Sireteanu, I., *Limbă şi istorie românească*, III, Timişoara, Augusta, 2003.

BDD-A20855 © 2005 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:28 UTC)